

İspanya'dan Osmanlı'ya: Bazı Yeni Kaynaklar Işığında Çikolatanın Tarihi Serüvenine Katkı

Fatma Ünyay Açıkgöz

Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yahşihan, Kırıkkale
facikgoz78@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1101-1744>

Derleme Makale

Geliş Tarihi: 26.10.2018 Revize Tarihi: 04.04.2019 Kabul Tarihi: 07.05.2019

Atf Bilgisi

Ünyay Açıkgöz, F. (2019). İspanya'dan Osmanlı'ya: bazı yeni kaynaklar ışığında çikolatanın tarihi serüvenine katkı, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 16-27.

ÖZ

Çikolatanın tarihiyle ilgili Batı'da pek çok eser yazılmıştır. Türkiye'de ise bu konuda akademik anlamda çok az çalışma bulunmaktadır. Bunlara bakıldığında çikolatanın Osmanlı payitahtına ne zaman ve nasıl girdiği tam olarak bilinmemektedir. Bilinenlerin özeti şöyledir: Geçmiş M.Ö. 1500'lere uzanan çikolata, Mayalarda ve Azteklerde zenginlerin, savaşçıların ve kralların içeceği olup para olarak da kullanılmaktaydı. 1521'de İspanyolların Meksika'yı fethinden sonra İspanyol gemileri, altının yanı sıra ülkelerine kakao taneleri taşımaya başlamışlardı. Çikolata İspanyol sarayına XVII. yüzyılın ilk yarısında girip yerleşmesinden bir müddet sonra bütün Avrupa'ya yayılmış; XVIII. yüzyılda kralların, zenginlerin ve aristokratların içtiği lüks tüketim maddeleri arasında yer almıştır. Osmanlılarda ise çikolata, Sanayi Devrimi'nin ardından seri üretime geçilmesiyle 1842'de İngilizler tarafından bir yiyecek olarak piyasaya sürüldükten sonra yavaş yavaş kabul görmeye başlamıştır. Batı'ya nazaran Osmanlı ülkesinde çok geç görülen çikolata tüketimi XIX. yüzyılın ortalarından itibaren başta saray olmak üzere önce elit kesim arasında yaygınlaşmış; zamanla modern kafe ve pastanelerin açılmasıyla halk tarafından da kabul görmüştür. Bu çalışmanın kaynağı olan Osmanlı arşiv belgesi ile İspanyol am kitabındaki verilere göre ise belki de ilk çikolata İstanbul sarayına, Madrid sarayından gönderilen armağanlar yoluyla girmişti. 1783'te Osmanlı-İspanya barışını güçlendirmek için III. Carlos tarafından I. Abdülhamid'e gönderilen altın, gümüş gibi eşyaların arasında 4 sandık dolusu çikolata ve 6 paket de kakao bulunmaktaydı. Osmanlı kayıtlarında bu yeni ürün iki farklı imlada yazılmış ve kahve türü bir baharat olarak tarif edilmişti. Bu bilgiler, yalnızca çikolatanın tarihine değil aynı zamanda İstanbul'un kültürel tarihine de katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: İspanya, Osmanlı, hediye, çikolata, tarih.

From Spain To Ottoman: Contribution to the Adventure of Chocolate in the Light of Some New Resources

ABSTRACT

There are many works written in the West about the history of chocolate. There are very few studies in Turkey. In these studies it is not known exactly when and how the chocolate is entered into the empire capital. Chocolate, which extends over the past B.C. 1500s, Mayan and Aztecs, the drinks of the richs, the warriors and the kings, were also used as cash. After the Spanish conquest of Mexico in 1521, Spanish ships started to carry cocoa beans to their countries along with gold. Chocolate spread all over Europe after a while after entering to the Spanish palace in the first half of the 17th century. Chocolates has been king's, rich's and aristocratic's luxury consumer goods in the 18th century. In Ottoman, chocolate gradually began to be accepted after the Industrial Revolution with series production, released as a food by the British in 1842. Compared to the West, the consumption of chocolate seen in the Ottoman country has become widespread in the middle the 19th century, especially among the elite. In time, modern cafes and patisseries were accepted by the public. According to the Ottoman archives and the Spanish memories perhaps the first chocolate to Istanbul palace, had entered the palace through the gifts sent from Madrid. For strengthen the Ottoman-Spanish peace in 1783 among the items such as gold and silver, which were sent by Carlos III to Abdulhamid I, there were 4 crates of chocolate and 6 packs of cocoa. In the Ottoman records, this new product was written in two different ways and described as a type of coffee. This information will contribute not only to the history of chocolate but also to the cultural history of Istanbul.

Key words: Spain, Ottoman, gift, chocolate, history.

Giriş

Tarihi 3000 yıl kadar önce Meksika'nın güneyinde yaşayan ve Mayaların kökeni olan Olmeklere dayanan çikolata, Mayalarda ve Azteklerde zenginlerin, savaşçıların ve kralların içeceği olup aynı zamanda para olarak da kullanılmaktaydı. 1521'de İspanyolların Meksika'yı fethedip koloni haline getirmesinden sonra İspanyol gemileri, altının yanı sıra İspanya'ya çuvalar dolusu kakao taneleri taşımaya başlamışlardı. İlk kakao ticaretinin başlaması Güney Amerika'da İspanyol kolonilerinin kurulmasından yaklaşık 60 yıl sonra; çikolatanın İspanyol sarayına yerleşip benimsenmesi ise XVII. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir. Kakao çekirdeklerinin kurutulması ve kavrulup ezilmesinden sonra şeker kamışı, tarçın, anason tohumu, misk ve karabiber gibi tatlandırıcılar kullanılarak macun haline getirilen çikolata, sıcak suda eritilerek içiliyordu. Özellikle aristokrat kadınlar arasında bir fincan köpüklü çikolata içmek çok yaygın hale gelmişti. İspanyollar için çikolata keyif verici bir madde, bir ilaçtı; çikolatanın direnci artırdığına ve yorgunluğu giderdiğine inanılıyordu. Bu yeni görünüşüyle çikolata Avrupa'da bir saraydan diğerine, bir asilzade malikânesinden diğerine ve bir manastırdan ötekine uzanan yolculuğuna bu şekilde çıkmıştı. İnsanlar başlangıçta hangi dertlere deva niyetiyle kullanmış olurlarsa olsunlar sonuçta bu içecek de çay ve kahve gibi alışkanlık yaratmıştı. XVII. yüzyılın başlarında İspanya'dan ilk olarak İtalya'ya daha sonra Fransa, Avusturya ve İngiltere'ye yayılmış; ancak çok pahalı bir içecek olduğu için XVIII. yüzyıl boyunca aristokrat sınıfların tüketebileceği lüks maddeler arasında yerini almıştı. Öyle ki bu dönemde bir kilo çikolatanın fiyatı bir işçinin dört günlük yevmiye tutarına eşitti. Aynı dönemde Avrupa'da bira köylülerin, kahve ve çay orta sınıfın (burjuvanın) ve çikolata ise aristokratların içeceği duruma gelmişti. Kısa zamanda açılan çikolata evlerinde bu içeceği içmek bir statü göstergesi olmuştu (Coe ve Coe, 2005).

Çikolata tarihiyle ilgili yazılardan anlaşıldığına göre kahve Avrupa'da kısa sürede etkisini gösterirken, bir içecek olarak çikolata aynı etkiyi kahve sever Yakın Doğu halkları arasında gösterememiş; Osmanlı ülkesinde uzun süre halk tarafından ilgi duyulan bir madde olmamıştır. Portekizli tüccarlar ve Cizvit misyonerler Doğu'ya yapılan seferlerde beraberlerinde çikolatayı da götürmüşlerdi ve yerliler bu maddeye çok az ilgi duymuşlardı. Çikolata'nın Asya'da gözde olduğu tek yer Filipinlerdi (Coe ve Coe, 2005).

Çikolata Tarihi İle İlgili Yerli Kaynaklara Dair

Osmanlı ve Türkiye'de çikolata konusu ile ilgili yapılmış çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu konuda yapılmış akademik olmayan bir çalışmada çikolatanın Batı'da gelişimi ve çikolatalı tarifler verilmiş; "*Türkiye'de Çikolata*" başlıklı bölümde ise Osmanlı döneminde çikolata konusuna çok az değinilmiştir. İtalyan Seyyah Careri'nin İzmir'de bir Türk'e sunduğu çikolata, diğer yerli ve yabancı eserlerde olduğu gibi bu eserde de ilk kayıt olarak yer almıştır (Gürsoy, 2006).

Türkiye'de Osmanlı yemek kültürü, şekerlemeler, şerbet, hoşaf ve tatlı kültürü gibi konularda bazı akademik çalışmalar yapıldığı, ancak bunlarda çikolataya ya hiç değinilmediği ya da çok az değinildiği de belirtilmelidir.

Çikolata'nın yerli tarihi ile ilgili 2014'te yapılmış akademik bir çalışmada ise Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde çikolata tarihinin akademik anlamda çok az işlendiği, dünyada çikolata tarihi konusunda ise sayılamayacak kadar çok çalışmanın bulunduğu; buna rağmen böylesine geniş bir külliyatta da Türkiye hele ki Osmanlı devrine ilişkin olanların parmakla sayılacak kadar az olduğu vurgulanmıştır. Kapsamı Osmanlı'dan başlayan sınırlı bilgilerle Türkiye'de 1960'lara kadar uzanan "*Çukolata, Çikolata'nın Yerli Tarihi*" adlı bu çalışmada Osmanlı topraklarında ilk çikolata kaydı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Buna göre İtalyan seyyah Careri'nin 1699'da İzmir'de bir Ağa'ya çikolata ikram edişinden önce Kudüs'e uğradığı, oradan ayrılırken de Aziz Kurtarıcı Kilisesi'ni ziyaret ettiği ve orada kendisine çikolata hediye edildiği şeklinde yer almıştır (Özen, 2014, ss. 26-50). Neticede sözü edilen çalışmada XVII. yüzyılın sonlarında çikolatanın Osmanlı topraklarına ulaştığı olduğu (Kudüs) söylenmekte ise de Osmanlı sarayına nasıl ve ne zaman girdiği konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Aynı eserde Osmanlı topraklarındaki Katolik din adamlarının daha sonraki yıllarda

çikolata tüketimine dair birkaç örnek verildikten sonra XIX. yüzyılda arşivler ve basının elverdiği ölçüde çikolatanın yerli serüvenini anlatmak üzere şöyle denilmektedir: “Bütün bu veriler uzun döneme yayılan bir pratiğin tezahürleri olarak yorumlanabilir. Osmanlı İmparatorluğu’nda en azından Avrupa’yla bağlantılı din adamlarının Avrupa’ya paralel bir takvim ve alışkanlıkla çikolata tüketimine başladığı düşünülebilir. Fakat bu sınırlı çevre dışında örneğin Osmanlı sarayında bu dönemde çikolata tüketildiğine dair hiçbir ipucumuz olmadığı bir gerçek. Elimizdeki on yedinci yüzyıl sonu ve ondokuzuncu yüzyıla ait veriler arasındaki boşluk da soru işaretleriyle dolu. Bu eksikliğin ileride, yeni araştırmalarla dolacağını umarak şimdi doğrudan on dokuzuncu yüzyıla, çikolatanın hem arşivlerde, hem basında boy gösterdiği yıllara gidebiliriz.” (Özen, 2014, s. 58).

Bütün bunlardan hareketle, bu boşluğu doldurmaya yönelik bir adım olarak çikolatanın Osmanlı sarayına girişi birkaç Batı ve Osmanlı kaynağına göre izah edilmeye çalışılacaktır.

İtalyan Seyyah Careri’nin Anlatılarında Çikolata

1693–1699 yılları arasında dünyanın dört bir tarafını gezen maceraperest İtalyan tüccar Giovanni Francesco Gemelli Careri, Osmanlı ülkesine uğradığı sırada Kudüs’e gelerek Aziz Kurtarıcı Kilisesi’ni ziyaret etmiş ve orada kendisine çikolata hediye edilmişti: “Henüz gün doğmadan Aziz Kurtarıcı Kilisesi’ne geri döndüm, tören kıyafetlerini giymiş olan tarikatın başrahibi beni kutsadı. Sonra yanında kilisenin başpapazıyla odama gelip en şefkatli ifadelerle bana iyi seyahatler diledi; her ikisi bana çikolata ve birkaç kutsal emanet hediye ettiler.” Bu bilgiden hareketle Careri’nin bu ziyaretinden önce çikolatanın Osmanlı topraklarına ulaştığını ve ülkedeki Katolik din adamları arasında kullanıldığını görüyoruz. Nitekim XVII. yüzyılda çikolata Katolik tarikatının alışkanlıkları arasındaydı ve Katolik din adamlarının Avrupa’da çikolatanın yayılmasında önemli rolü olmuştu (Özen, 2014, s. 57).

Careri, daha sonra uğradığı İzmir’de tanıştığı bir Türk’e biraz çikolata ikram etmiş, Türk çikolatanın tadını beğenmemiş ve Careri’ye fena halde kızmıştı. Türk, Careri’nin onu hasta etmek ve doğru düşünüp karar vermesini engellemek için kendisine bu içkiyi ikram ettiğini düşündüğünü söylemişti. Careri bu tepkiyle karşılaşınca, aslında böylesine kaba birine itibar edip çikolata ikram ettiği için pişman olmuştu: “Seyde Ağası Beni görmeye geldi, ona çikolata verdim. Ama bu vahşi, o güne kadar hiç tatmamış olduğu için, belki çikolata onu sarhoş ettiğinden veya daha ziyade tütünün dumanı yüzünden aklını karıştırmak, dengesini bozmak niyetiyle kendisine içki içirdiğimi söyleyip üzerime yürüdü. Öyle ki öfkesi dinmese kesin kes başıma bir iş gelir, ben de bu kadar kaba bir adamı çikolatayla mest ettiğim için hak ettiğimi bulmuş olurum” (Özen, 2014, s. 50).

Bu bilgilerden hareketle, çikolata Careri’nin İzmir’i ziyaretinden önce Osmanlı topraklarına (Kudüs) ulaşmıştır (Özen, 2014, s. 57) ve Osmanlı topraklarındaki ilk çikolataya dair kayıt Careri’nin İzmir’deki bir Türk’e çikolata ikram edişi değil, bundan önce Kudüs’teki kiliseyi ziyareti sırasında kendisine çikolata hediye edilmiştir diyebiliriz.

Yeni Kaynaklar Işığında Osmanlı Sarayında Çikolata

Literatüre bakıldığında Careri’nin verdiği bu bilgilerden sonra XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar çikolatanın Osmanlı topraklarındaki serüveni ile ilgili olarak kaynaklar sessiz kalır. Ancak bu tarihlerde yazılmış bir İspanyol hatırat kitabı ve Osmanlı arşiv belgesi bu sessizliği bozar. 1782’de Osmanlı Devleti ile İspanya arasında gerçekleştirilen Barış antlaşmasının önemini güçlendirmek amacıyla İspanya kralının sultana gönderdiği birbirinden değerli armağanlar arasında çikolata ve kakao da bulunuyordu (1784). Bu bilgiler çikolata tarihini ele alan yerli ve yabancı eserlerde yer almamaktadır.

İspanya ile Osmanlılar arasında XVI. yüzyıl boyunca görülen askerî mücadele Akdeniz’in batı kısmında ve Kuzey Afrika’da yoğunlaşmıştı. Akdeniz’in iki ucunda yer alan bu iki büyük imparatorluk arasındaki münasebetler, güçlerinin zirvesinde oldukları XVI. yüzyıl boyunca her iki tarafın önderliğini yaptığı cihad anlayışı doğrultusunda; İspanya’nın Hıristiyanlık ve Osmanlı’nın ise Müslümanlık davalarının savunucusu olarak benzer emellere ulaşma arzusu çerçevesinde şekillenmişti. Diplomatik ilişkiler de XVIII. yüzyıla kadar düşmanca bir şekilde seyretmiş, bu iki ülke arasında kalıcı bir barış tesis edilememişti. Her iki devlet de XVII. ve XVIII. yüzyıllarda güç

dengeinde öncelikli konumlarını kaybettiklerinin ve dış tehditlere karşı daha açık hale geldiklerinin farkındaydılar. Osmanlılar ve İspanyollar, uzayan askerî çatışmalar ve bunların getirdiği ekonomik yükler altındaydılar. Akdeniz'de huzurun sağlanması için Osmanlılar ile İspanya arasında yapılacak olan antlaşma önemli idi. Bu nedenle diplomatik bir yakınlaşmanın olması her iki taraf için de gerekliydi. Ancak XVIII. yüzyılın sonlarına doğru İspanya'nın girişimleri ve Osmanlıların da meseleye daha ılımlı yaklaşımları neticesinde taraflar arasında barış antlaşması yapılması mümkün olmuştu (Arıkan, 1995; Corrales, 2006, ss. 235-254; Gravina, 2004, s. 11; Tabakoğlu, 2008, s. 814). İspanya kralı III. Carlos diplomasinin bir gereği olarak bu antlaşmanın önemini kuvvetlendirmek için kendisinin ve ülkesinin şanına layık olacak şekilde en nadide ürünleri Sultan I. Abdülhamid'e göndermişti. Daha sonra Sultan da mukabil armağanlar yollamıştı. Bu hediyeler taraflar arasındaki dostluğu pekiştirmesinin yanı sıra kültürel alışverişi de sağlamaktaydı. Aynı zamanda tarafların birbirlerine zenginliklerini ve güçlerini de kanıtlamalarına vesile olmuştu. Zira devletlerarasında hediyeleşme olumlu işlevleri olan bir mahiyeti haizdi ve diplomasinin bir parçası idi (Açıkgöz, 2017, ss. 141-159).

İspanya Kralı III. Carlos 1783 yılının ağustosunda, iki yolcu gemisi ve bir çektiriden oluşan bir savaş müfrezesine Kartaca Tersanesi'nde hazır bulunmaları emrini vermişti. Gemiler Sultan I. Abdülhamid'le imzalanmış olan barışı güçlendirmek için armağanları İstanbul'a götüreceklerdi. 2 Eylül günü komutan olarak Tuğamiral D. Gabriel de Aristizâbal sefer emrini almış; uzun ve zorlu bir yolculuğun ardından İstanbul'a ulaşılmıştı. Aristizâbal'ın, gezisi hakkında krala verdiği bilgilere göre İspanyol gemilerinin taşıdığı sandıklarda kralların ve aristokratların içeceği olan çikolata ve kakao da bulunmaktaydı. Armağanlar bir yıl kadar sonra İstanbul'a ulaşmıştı (1784) (Castrillo, 2005, s. 717; Gravina, 2004, s. 15-17):

*"16 kutu çikolata,
24 çuval kakao,
4 kutu kına kına
4 kutu Havana tütünü,
bir adet küçük altın sofrta takımı,
4 adet gümüş sofrta takımı,
13 paket altın ve gümüş işlemeli ipek kumaş,
21 paket değişik cinsten çok lüks kumaş,
bir miktar lama (vikunya) yünü,
şahane bir kamp çadırı."*

Ayrıca sultana, haseki sultana, sadrazama ve onun oğullarına, yeniçeri ağası, elçiler ve sadaret kaymakamı gibi devlet erkânının yanı sıra kâtipler ve teşrifatçılar gibi başka görevlilere armağan edilmek üzere, yukarıda zikredilen hediyeler İstanbul'dan satın alınan mücevherler ve değerli taşlarla süslü kıymetli eşyalarla daha da zenginleştirilmişti. Bu armağanlar, toplam 200.000 guruş değerindeydi (Gravina, 2004, s. 15):

*"Sultana tacı için, kırk bin kuruş değerinde pırlanta bir sorguç.
Sadrazama ve iki oğlundan her birine otuz bin kuruş değerinde elmaslı sorguçlar. Kaptan Paşaya, kabzasında on beş bin kuruş değerinde büyük bir zümrüt bulunan, pırlantalarla süslü bir kılıç.
İmparatorluk Mühürdarına on dört bin kuruş değerinde elmaslı bir mücevher. Yeniçeri ağasına ve Sadaret Kaymakamına on üç bin kuruş değerinde pırlantalı birer mücevher.
Haseki Kadına on iki bin kuruşluk, elmas kaplamalı kemer.
Babiâli tercümanına dokuz bin kuruş değerinde pırlantalı bir kuşak, kakmalı bir saat.
Başdefterdara yedi bin kuruş değerinde elmaslı bir mücevher.
Elçilere, teşrifatçılık yapanlara beş bin kuruş değerinde elmaslı mücevher."*

Müftüye, tören ağasına, antlaşmaları hazırlayan kâtime, vezirlere ve memurlara görevlerine uygun mücevherler ve sultana da gümüş ve altın işlemeli, beyaz saten kaplı değerli bir kanepa, hepsinin değeri toplam iki yüz bin kuruş."

Osmanlı kaynaklarında da sultana sunulan bu hediyelerin kaydına rastlanmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde çeşitli tarihlerde Osmanlı padişahlarına başka ülkelerden gönderilen hediyelerin listelerinin bir arada bulunduğu tarihsiz bir belgede adı belirtilmeyen İspanya elçisinin padişahın huzuruna çıktığında kralı adına sandıklarla sunduğu hediyeler, kuvvetle muhtemel olarak 1784'te elçi Don Juan de Boulligny'nin takdim ettiği armağanlardır. Altın ve gümüş eşyalar, değerli kumaşlar, elmas sorguç, işlemeli oturma ve çadır bu listede çok daha ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Çadır İncili Kasır önüne kurulmuştur (TSMA, E. nr. 11976/14). İspanyol kaynağında ise bir kaç sene sonra yazar tarafından bu çadır başka görkemli çadırlarla birlikte padişahın hazine dairesinde görülmüştür (Gravina, 2004, s. 72). Anlaşılan o ki süslü çadır İncili Kasır önünde sergilendikten sonra korunmak üzere padişah hazinesine getirilmiştir. Bu listede bulunmayan Lama (vikunya) yününün akıbeti ise meçhuldür. Havana tütününü yerine "İspanya'nın ince enfiyesi" ifadesi geçmektedir. Çikolatanın ve kakaonun miktarları ise "4 adet tahta sanduklara mevzû'an cokolata/cukulata, aded, 4", "kakao, sanduka, ferde (küçük paket, top), 6" olarak belirtilmiştir (TSMA, E. nr. 11976/14). Padişahın huzuruna çıkan İspanya elçisi bu hediyelerin yanı sıra İspanyolların, Cezayirliyle yaptıkları savaşlarda ellerine geçirdikleri altmış Müslüman esirin özgürlüğünü sunduğunda teşrifat kaideleri gereğince elçiye samur kürk ve maiyetindekilere ise hil'atler giydirilmiştir (Ahmet Cevdet, 1993, s. 631).

Her iki kaynakta belirtilen hediyelerden kakao, çikolata, kınakına, Havana tütününü ve Osmanlı kaynağında belirtilmeyen lama yünü çok özel hediyelerdi. Zira bunlar, İspanyolların gücünü yaydığı toprakların kendine has ürünleri idi ve İspanya kralı Osmanlı Sultanına barışı sağlayacak olan antlaşma vesilesi ile sunulmak üzere bu nadide ürünleri özel olarak seçmişti.

Belgeden anlaşıldığına göre; Osmanlı saraylıları, çikolata ve onun hammaddesi olan kakao ile muhtemelen yeni karşılaşıyorlardı. Çikolatanın adı, tadı ve türü bilinmiyordu. Ayrıca bu yeni kelimenin yazılışı da iki farklı şekildeydi: Çikolata "cokolata/cukulata (جوقولاتة) tabir olunan baharlı kahve makulesi"; kakao ise onun hammaddesi olarak "bâlâda mastur cokalatanın/cukalatanın (جوقالاتة) eczâ-yı memzûcesi" şeklinde açıklanmıştır.

Kayıttan anlaşıldığına göre Osmanlılar kendi kültürlerine uzak olan çikolatayı kendi bildikleri bir ürün olan kahveye benzeterek tarif etmiş olmalıdırlar. İkinci bir ihtimal olarak İspanyollar çikolatayı Osmanlılara böyle tarif etmişlerdi. Neticede çikolata, Osmanlılar için baharatlı bir kahve türü idi. Hatta Osmanlılar da elçi Vasıf Efendi ile İspanya kralına mukabil olarak başka hediyelerin yanı sıra kahve göndermişlerdi (Vasıf, s. 7/a).

Çikolata 1521'de İspanyolların Meksika'yı fethedip koloni haline getirmelerinden sonra İspanyol gemilerinin altının yanı sıra İspanya'ya çuvaldar dolusu kakao taneleri taşımaya başlamalarından XVIII. yüzyılın sonlarına kadar başta İtalya olmak üzere Fransa, Avusturya ve İngiltere'ye yayılmış, ancak çok pahalı bir içecek olduğu için XVIII. yüzyıl boyunca aristokrat sınıfların tüketebileceği lüks maddeler arasında yerini almıştı. Osmanlı sultanına hediye olarak sunulduğu bu dönemde Avrupa'da özellikle aristokrat kadınlar arasında bir fincan köpüklü çikolata içmek çok yaygın hale gelmişti. İspanyollar için çikolata keyif verici bir madde, bir ilaçtı; çikolatanın direnci artırdığına ve yorgunluğu giderdiğine inanılıyordu (Bkz.: Coe ve Coe, 2005). Bu özelliklerinden olsa gerek Careri gibi başka seyyahlar da yanlarında çikolata bulundurmuş olmalıdırlar. Nitekim yaklaşık bir asır kadar sonra Lady Elizabeth Craven Osmanlı topraklarını da kapsayan gezisi esnasında yanına çikolata da almıştı (1789) (Özen, 2014, s. 41).

Her ne kadar Katolik tarikat mensupları ve yabancı seyyahlar Osmanlı ülkesinde çikolata tüketmişlerse de 1784'te İspanyollar tarafından bir hediye olarak sunulan çikolata Osmanlı sarayı için yeni bir tattı ve saray ve çevresi çikolatayla yeni tanışmaya başlamışlardı. Bu tarihten kısa bir süre sonra, 1791'de Avusturya elçiliği ile görevlendirilen Ebubekir Ratıb Efendi'nin elçilik heyeti Eflak-Erdel sınırı yakınlarında konakladığında, burada kendilerine kahve ve şekerlemenin yanı sıra çikolata da ikram edildiği görülmektedir (Bilim, 1990, s. 265).

Osmanlı Elit Kesim Ziyafetlerinde Çikolatalı Tatlar

Bir içecek olarak çikolata Osmanlılarda rağbet görmemiş; çikolatanın Osmanlı ülkesinde yer edinmeye başlaması, ancak bir yiyecek türü olarak tüketilmeye başlamasından sonra olmuştur. Şöyle ki; Sanayi Devrimi'nin ardından seri üretime geçilmesiyle pahalı bir gıda olmaktan çıkarak 1842 yılında bir İngiliz firması tarafından yiyecek olarak piyasaya sürüldükten sonra Avrupa'da hızla ayaküstü atıştırılan çikolata, artık çocukların da tüketebileceği bir yiyecek türü haline gelmiştir. Bu formuyla çikolata, Osmanlı ülkesinde de kabul görmeye başlamıştır. Ancak bu çok yavaş olmuştur. Zira, Osmanlı mutfağında geleneksel tatlı kültürü çok baskındı ve helva, baklava, lokum, akide şekeri, gülbeşeker gibi çeşitli tatlı ve şekerlemeler önemli bir yer tutuyordu. Ayrıca pahalı olması nedeniyle çikolata tüketimi bu yıllarda daha ziyade başta saray olmak üzere elit bir tabaka ile sınırlı kalmıştı. Örneğin 1848'de İngiliz şair ve ressam Edward Lear, Arnavutluk'a yolculuk yaptığında İşkodra valisi Osman Paşa tarafından verilen ziyafette ve 1857'de Fransız sefaret konağında verilen ziyafette tatlı olarak çikolatalı pasta da ikram edilmişti (Işın, 2008, s. 18; Şeni, 1999, s. 167).

Osmanlı'da İlk Çikolata Reklamı

Daha önce belirtildiği gibi 1842'de Sanayi Devrimi'nin ardından seri üretime geçilmesiyle çikolata Osmanlı ülkesinde kabul görmeye başlamış, Osmanlı basımında ilk çikolata reklâmı da bundan bir müddet sonra, Cerîde-i Havâdis Gazetesi'nin 18 Eylül 1849 tarihli sayısında çıkmıştı. Bu reklâmı Mösyo Fransuva Lor tarafından Beyoğlu Alman Konsolosluğu karşısında açılan şekerçi dükkânında satılan içecek ve çeşitli şekerlemelerin reklâmı yapılmıştı. 1855 yılında çıkan bir çikolata reklâmında ise önce ithal çikolata okuyucuya tanıtılmış, besin değeri, gün içinde ne zaman ve nasıl yeneyeceği, kullanım alanları ve faydaları sıralanmıştı. Neden çikolata yenmesi gerektiği ise İstanbul'un yoğun ve hızlı yaşam ortamı dile getirilerek anlatılmıştı. İnsanların sabah evlerinden çıkıp akşam evlerine dönebildikleri, ötede beride yedikleri yemeklerin vakitlerini aldığı gibi temizlik yönlerinin güvenilir olmadığı, hatta vitamin yönünden çok düşük oldukları, hâlbuki bir parça çikolatada olan vitaminin bir tabak kebapta olan vitaminle eşdeğer olduğu, ayrıca fiyat yönünden de çikolatanın onlardan çok ucuz olduğu vurgulanmıştı (Çakır, 1997, ss. 94-95).

Osmanlı'da İlk Pastaneler ve Çikolata Tüketimi

Çikolata'nın yaygın olarak tüketilmesi Türk toplumunun Batı tarzı hayata geçişiyle doğrudan ilgilidir. Yaşam tarzının değişmesi, modern kafé ve pastanelerin açılması Osmanlı ülkesinde çikolata tüketimini artırmıştır. Çikolata modernleşme sürecinde, XIX. yüzyılın ortalarında, Batı kültürünün bir parçası olarak Osmanlı toplumsal hayatına girmeye başlamıştır. Kırım Savaşı sonrası (1854-1855) İstanbul'a gidip gelen yabancıların talebi, ayrıca zenginleşen gayrimüslim ve Levantenlerin "*Avrupa'da ne varsa burada da olsun*" tutkusu, değişik tatları, farklı mekân düzenlemesi ve servisi ile tamamen Batılı olan pastanelerin modern kahvehaneler yani kafeler ile birlikte yüzyılın sonlarına doğru toplumsal hayata girmesine neden olmuştur. Pastaneler, İstanbul'un geleneksel tatlılarının karşısına kakaolar, kremalar, meyve şekerlemeleri vb. ile çıkmıştır. Osmanlı münevverleri bu tür Avrupaî salonlarda bir yandan İngilizce, Fransızca gazetelerini okurken bir yandan da ince porselen fincanlarda sunulan sıcak "*şokola*"larını yudumlamışlardır. Avrupa'da zengin kesim arasında daha XVII. yüzyılda bir tutku olarak içilen sıcak çikolata, İstanbul'da şimdilerde bir zevk olmuştur. Sarayda verilen ziyafetlerde, harem kadınlarına pastalar, dondurmalar, çikolatalar hep buralardan gitmiştir. Fransız elçiliğinin pastacı ustası Edouard Lebon'un İstanbul'a yerleşerek açtığı Lebon pastanesi dönemin en tanınmış pastanesi idi (Eksen, 2008, s. 107-108).

Bu tarihlerde Osmanlı gümrüklerinden geçen çikolatalar arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir (Özen, 2014, s. 41).

Bu arada XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı ülkesinde, çikolata geleneksel tatlılarla karışıyor, yeni tatlar ortaya çıkıyordu. Örneğin güllü, naneli, tarçınlı, meyveli, fındıklı, bademli akide şekerlerine çaylı, kahveli ve çikolatalı akideler de eklenmişti. Yine geleneksel bir tatlı olan lohuk ya da çevirmenin portakallı, limonlu, vanilyalı, tarçınlı, yaseminli, salepli, yeşil çaylı, acı bademli, fıstıklı

gibi çeşitlerinin yanı sıra çikolatalıları da yapılmaya başlanmıştı (Işın, 2008, ss. 94, 126). 1876 yılında İsviçre’de ilk sütlü çikolatanın imalinden sonra Nestle firması geniş çaplı sütlü çikolata üretimine geçmiş, aynı firmanın 1909’da İstanbul’da şubeler açmasıyla Türk toplumu sütlü çikolata ile de tanışmıştı (Altun, 2007, s. 41; Emiroğlu, 2001, s. 323).

Sonuç

Çikolatanın Osmanlı ülkesindeki serüveni İtalyan Seyyah Careri’nin verdiği bilgilerle başlamaktadır. Careri’nin, seyahati sırasında (1693-1699) uğradığı Kudüs’te Aziz Kurtarıcı Kilisesi’nde kendisine çikolata hediye edilişi, Osmanlı ülkesinde çikolataya dair ilk kayıttır. Bu dönemde Çikolata Osmanlı ülkesindeki Katoliklerin içecekleri arasında bulunup Türkler içinse henüz bilinmeyen bir tattır. Yerli ve yabancı kaynaklarda vurgulanan, aynı seyyahın 1699’da İzmir’de bir Türk’e çikolata ikram edişi karşısında Türk’ün verdiği tepki de bunu doğrulamaktadır.

Osmanlı ülkesinde çikolataya dair ilk kayıt bir tarafa Osmanlı sarayına çikolatanın ilk olarak ne zaman ve nasıl girdiği hakkında şimdiye kadar yapılan çalışmalarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu çalışmada ele alınan yeni kaynaklar, araştırmacılara ilgili konudaki eksikliği bir nebze de olsa giderebilecek nitelikte veriler sunmaktadır.

Diplomatik görüşmeler neticesinde XVIII. yüzyılın son çeyreğinde İspanya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan barışın önemini güçlendirmek amacıyla İspanya kralı tarafından Sultan I. Abdülhamid’e başka armağanlarla birlikte çikolata ve kakao da gönderilmiş; çikolata kahve türü baharatlı bir içecek olarak kayıtlara geçmiştir. Bu kayıtlar Osmanlı sarayına çikolatanın nasıl girdiğine dair şimdilik ilk kayıtlardır. XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı’da çikolata tüketimi ile ilgili olarak bilgiler ise kısıtlıdır.

XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın başlarından itibaren elit kesim arasında verilen ziyafetlerde çikolata ikramları söz konusu olmuştur. Türk toplumunun Batı tarzı hayata geçmeye başlamasıyla modern kafe ve pastanelerin açılması çikolata tüketimini artırmış ve XIX. yüzyılın ortalarından itibaren saraylı kadınlara çikolatalar buralardan gitmiştir. Çikolatanın halk tarafından kabul görmeye başlaması ise aynı dönemde İngilizler tarafından bir yiyecek türü olarak piyasaya sürülmesinden sonra yavaş yavaş olmuştur.

Sonuç olarak şimdiye kadar çikolata tarihini ele alan çalışmalarda çikolatanın İspanya kralı III. Carlos tarafından I. Abdülhamid’e armağan olarak gönderildiği bilgisi yer almamıştır. Öyle anlaşılıyor ki; İspanya elçisi tarafından 1784’te Osmanlı sultanına hediye olarak getirildiğinde Osmanlılar tarafından adı, tadı ve türü bilinmeyen çikolata, dünyadaki gelişmelere paralel olarak Osmanlı ülkesine de girmiş, özellikle yiyecek maddesi şekline büründükten sonra halk tarafından kabul görmüştür.

Kaynaklar

Açıkgöz , F. Ü. (2017). Osmanlı-İspanya barışını güçlendiren diplomatik hediyeler, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 141-159.

10 Ekim 2018 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/nevsosbilen/issue/33522/355471> internet adresinden erişilmiştir.

Ahmet Cevdet. (1993), *Tarih-i Cevdet*, II, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Altun, Ş. (2007). *Türkiye'de yabancı sermaye'nin tarihsel gelişimi*, İstanbul: Yased Yayınevi.

Arkan, M. (1995), XIV-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol ilişkileri ve denizcilik tarihimizle ilgili ispanyol belgeleri, Arkan, M. Ve Toledo, M. (Ed.), *XIV-XVI. asırlarda Türk-İspanyol ilişkilerine toplu bir bakış*. Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargah Basımevi.

Beydilli, K. (2001). İspanya, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23(ss.162- 170), İstanbul 2001.

Bilim, C. (1990). Ebubekir Ratıb efendi Nemçe sefaretnamesi, *Belleten*, LIV(209), 261-295, Ankara.

Büyük Türkçe sözlük (2011), Ankara: Türk Dil Kurumu.

Castrillo, R. (2005), Gabriel de Aristizábal y su viaje a Constantinopla en el año 1784, *Arbor*, CLXXX, 707-726. 27 Ekim 2017 tarihinde <http://arbor.revistas.csic.es> internet adresinden erişilmiştir.

Coe, S. and Coe. (2005). *Çikolata'nın gerçek tarihi*, çev.: Ayşe Öztekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Corrales. E. M. (2006), İspanya-Türkiye 16. yüzyıldan 21. yüzyıla rekabet ve dostluk, Asuero P. M. (Ed.), *İspanya-Osmanlı ilişkileri* (ss. 235-254). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Çakır, H. (1997). *Osmanlı basınında reklam*, Ankara: Elit Reklamcılık.

Eksen, İ. (2008). *İstanbul'un tadı tuzu saray sofralarından sokak yemeklerine*, İstanbul: Yaşam Yayınları.

Emiroğlu, K. (2001). *Gündelik hayatımızın tarihi*, Ankara: Dost Kitabevi.

Gravina, F. (2004). *İstanbul anlatımı*, çev.: Yıldız Ersoy Canpolat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gürsoy, D. (2006). *Aşkın ilacı çikolata*, İstanbul: Oğlak Yayınları.

Işın, P. M. (2008). *Gülbeşeker Türk tatlıları tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Özen, S. (2014). *Çukolata-çikolata'nın yerli tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

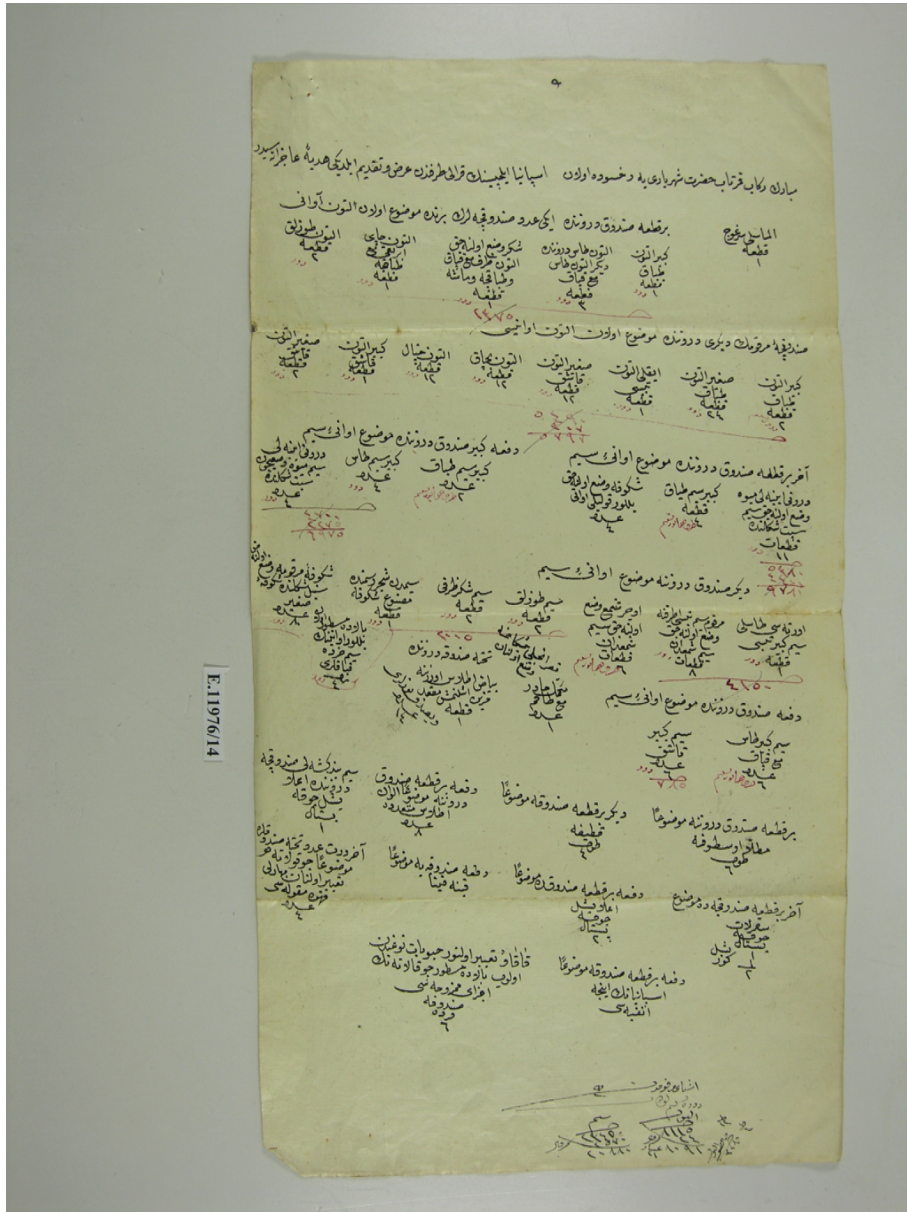
Şeni. N. (1999). *Marie ve Marie Konstantınıyye'de bir mevsim 1856-1858*, çev.: Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tabakoğlu, H. S. (Fall 2008). XVIII. yüzyılın sonunda Osmanlı-İspanya ilişkileri: ilk İspanya elçisi Don Juan de Bouligny örneği, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(7), 812-840.

15.10.2018'de <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi13/45tabakogluhuseyinserdar.pdf> internet adresinden erişilmiştir.

Vasıf Efendi. (Tarihsiz). *Sefaretname-i İspanya*, TTK Kütüphanesi, Yazma No: 61.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), Numara (Nr.) E-11976/14.

Ek-1: TSMA, E. nr. 11976/14

“Elmaslı sorguç, kıt’a, 1; Bir kıt’a sanduk derununda iki aded sandukçaların birinde mevzu’ olan altun evani: Kebir altun tabak, kıt’a,1; Altun tas derununda diğer altun tas ma’a kapak, kıt’a 3; Şeker vaz’ olunacak altun zarf ma’a kapak ve tabakça ve maşa, kıt’a,1; Altun çay ibriği ma’a tabakça, kıt’a, 1; Altun tuzluk, kıt’a, 2. Sandukça-i merkumun diğeri derununda mevzu’ olan altun evani: Kebir altun tabak, kıt’a, 2; Sağır altun tabak, kıt’a, 24; Ayaklı altun tepsi, kıt’a 1; Sağır altun kaşık, kıt’a 12; Altun bıçak, kıt’a, 12; Altun çatal, kıt’a, 12; Kebir altun kaşık, kıt’a 1; Sağır altun kaşık, kıt’a, 2. Ahar bir kıt’a sanduk derununda mevzu’ evani-i sim: Derunı aynalı meyve vaz’ olunacak sim sepet şeklinde, kıt’a, 1, Kebir sim tabak, kıt’a, 4; Şükufe vaz’ olunacak billur kulplu evani, aded, 4. Def’a kebir sanduk derununda mevzu’ evani-i sim: Kebir tabak, aded, 2; Kebir sim tas, aded 4; Derunı aynalı sim meyve vaz’ı için sepet şeklinde, aded, 4. Diğer sanduk derununa mevzu’ evani-i sim: Ortası taslı sim kebir tepsi, kıt’a, 1; Merkum sim tepsi etrafına vaz’ olunacak sim şamdan, kıt’a, 8; Ahar şem’ vaz’ olunacak sim şamdan, kıt’a, 6; Sim tuzluk kıt’a 2; Sim şeker zarfı, kıt’a, 2; Simden şecer resminde masnû’ şükufe, kıt’a, 1; Şükufe-i merkume vaz’ olunacak sünbül şeklinde şükufe-i sağır, aded, 8; Bâlâda mastûr olan billur evaninin sim hurde kapakları, aded,

4. Defa' sanduk derunında mavzu' evani-i sim: Sim kebîr tas ma'a kapak aded 6; Sim kebir kaşık, aded, 6. Tahta sanduka derununda: Beyaz atlas üzerine kızıl? işlenmiş muk'ad kıt'a 1; Ve yasdık yüzleri aded 14; Mükemmel çadır ma' takım, aded 1. Kasr-ı İncili pişgâhına vaz' olunan. Bir kıt'a sanduk derunına mevzu'an mutallâ üstüfe, top, 6; Diğer bir kıt'a sanduka mevzu'an kadife, top, 4; Def'a bir kıt'a sanduk derununa mevzu'an elvan atlas-ı müte'addide, aded, 8; Sim bend-köşeli sandukça derununda a'lâ yeşil çuka, pastal, 1; Ahar bir kıt'a sandukada mevzu' sıkırlat çuka, pastal 2, (yeşil, 1; güvez, 1); Def'a bir kıt'a sandukda mevzu'an a'lâ yeşil çuka, pastal 2. Def'a sandukaya mevzu'an kına kına. Ahar dört aded tahta sanduklara mevzu'an çukolata tabir olunan baharlı kahve makulesi, aded, 4. Def'a bir kıt'a sanduka mevzu'an İspanya'nın ince enfiyesi. Kakao ta'bir olunur hubûbat nev'inden olub bâlâda mastûr çukalatanın eczâ-yı memzûcesi sanduka, ferde, 6." (TSMA, E. nr., 11976/14).

Extended Abstract

There are many works written in the West about the history of chocolate. There are very few studies in Turkey. In these studies it is not known exactly when and how the chocolate is entered into the empire capital. Chocolate, which extends over the past B.C. 1500s, Mayan and Aztecs, the drinks of the richs, the warriors and the kings, were also used as cash. After the Spanish conquest of Mexico in 1521, Spanish ships started to carry cocoa beans to their countries along with gold. Chocolate spread all over Europe after a while after entering to the Spanish palace in the first half of the 17th century. Chocolates has been king's, rich's and aristocratic's luxury consumer goods in the 18th century. In Ottoman, chocolate gradually began to be accepted after the Industrial Revolution with series production, released as a food by the British in 1842. Compared to the West, the consumption of chocolate seen in the Ottoman country has become widespread in the middle the 19th century, especially among the elite. In time, modern cafes and patisseries were accepted by the public. According to the Ottoman archives and the Spanish memories perhaps the first chocolate to Istanbul palace, had entered the palace through the gifts sent from Madrid. For strengthen the Ottoman-Spanish peace in 1783 among the items such as gold and silver, which were sent by Carlos III to Abdulhamid I, there were 4 crates of chocolate and 6 packs of cocoa. In the Ottoman records, this new product was written in two different ways and described as a type of coffee. This information will contribute not only to the history of chocolate but also to the cultural history of Istanbul.

First contact with the Ottoman-Spain relations started in Bayezid II period and during XVI. century, the military struggle was concentrated in the western part of Mediterranean and in North Africa. Therefore, the diplomatic relations between two countries were hostile till XVIII. century and there were not a perpetual peace between these two countries. However, as a result of the initiatives of Spain and the more moderate approach of the Ottomans, it was possible to make an agreement between the parties. The gifts of Carlos III sent to Abdulhamid I and then the corresponding gifts of the Ottoman sultan were the most precious gifts of the period in order to strengthen the importance of this treaty. These gifts not only reinforced the friendship between the parties, but also provided cultural exchange, and at the same time the parties were able to prove their wealth and power to each other. Because gifts among states had a positive function and were a part of the diplomacy.

History of chocolate, whose homeland is South America, dates back to the years before Christ. Chocolate was adopted in the Spanish palace after discovery of America by the Spanish. The convergence between Spain and Ottoman States by the end of century XVIII brought along precious gifts as well as peace that couldn't be ensured for a long time. Chocolate and cacao, its raw material, attract attention with their distinction among the other gifts presented to the Ottomans in those years like gold, silver articles and precious fabrics presented to the Ottoman sultan by the Spanish envoy. As a matter of fact, chocolate, which was the drink of kings, rich people and the aristocrats in Europe in those years, was not among the consumption goods of the Ottomans. This is evidenced in the document in which detailed list of gifts were recorded. Chocolate consumption, which started rather late in the Ottoman country compared to the West, become widespread first among the elite circles as of mid century XIX together with adoption of Western style life and chocolate was adopted by the common people as well in the course of time.

In an academic study on the history of chocolate in 2014 indicated that the history of chocolate in the Ottoman and Republican periods was very poorly processed. In the world it is emphasized that about the history of chocolate, there are too many works and however, those relating to the Ottoman era and the Republic of Turkey is very little.

As a result, it was not mentioned that chocolate was sent as a gift to the Ottoman king of Spain. It is understood that when the chocolate was brought by the Spanish ambassador in 1783 as a gift to the Ottoman sultan its name, taste and tye was unknown. Chocolate has entered the Ottoman country in parallel with the developments in the world, especially after adopting the shape of food has been accepted by the public.